

Det tidiga fisket i älven och forsen i Kukkola

Per-Olof Snell

Fast bebyggelse torde ha börjat anläggas i vid Kukkolaforsen på 1300-talet, men redan innan torde fiske ha bedrivits i älven och forsen av urinvånarna. Där fångstmöjligheterna var goda synes fiskare från söder först etablerat ett säsongsboende som senare lett till fast kolonisation. De saltleveranser svenska och tyska handelsmän förmedlade innebar ett uppsving för fisket då fångsten nu kunde levereras till sydliga hamnar utan att förfaras. Fisket intresserade tidigt också kyrkan då tionden hägrade. Redan på 1300-talet ledde laxfisket i Kemi och Torne älvar till en segsliten tvist mellan biskopen i Åbo och ärkebiskopen i Uppsala. Resultatet blev att biskopen i Åbo skulle erhålla tiondet från Kemi älv medan det från Torne älv skulle tillfalla ärkebiskopen. Torne socken som blev prebende åt domprosten i Uppsala levererade 30 mark i laxränta från 1432.

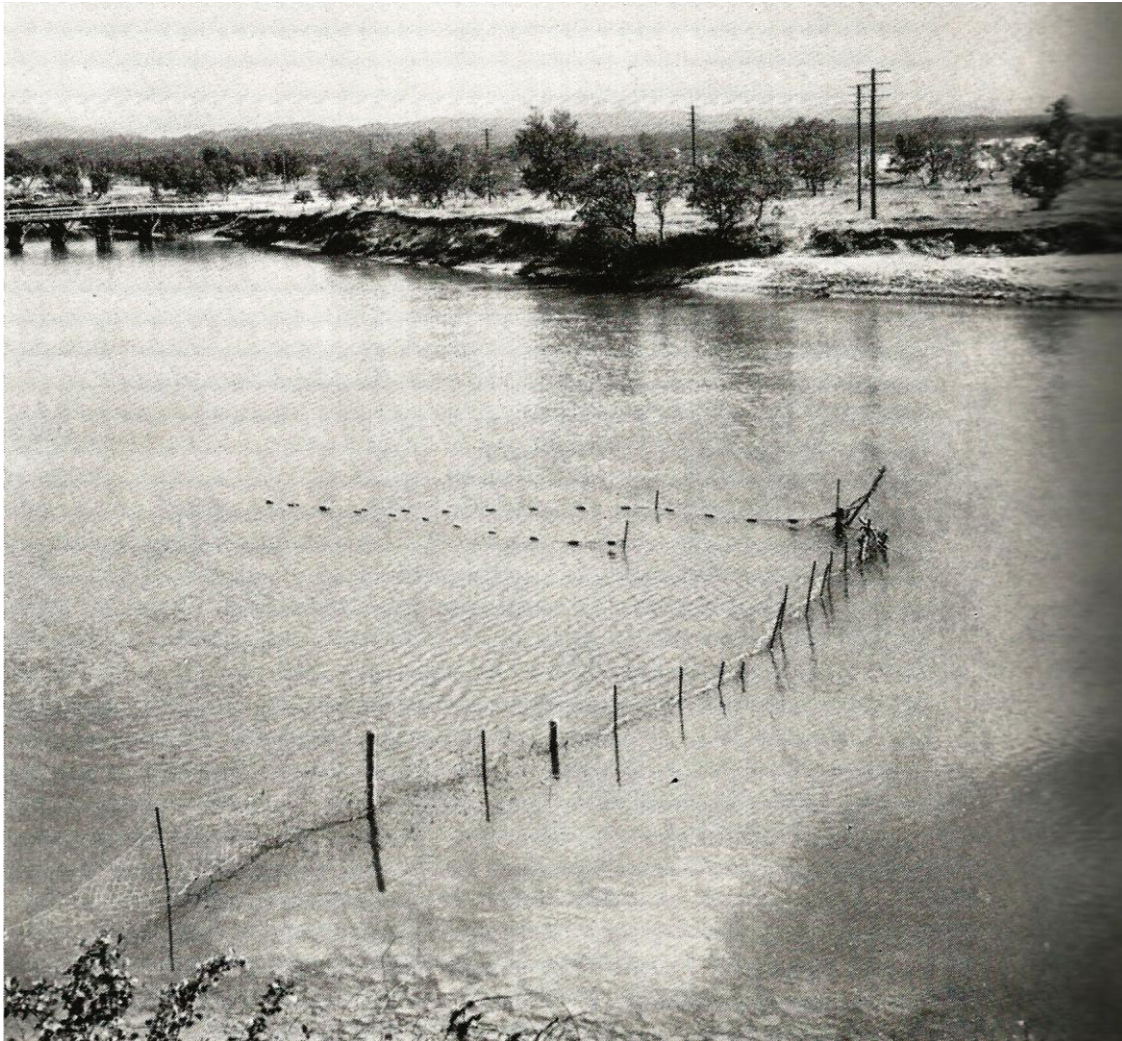

Ljustring i Torne älv illustrerat av Olaus Magnus vid hans besök 1519.

Olaus Magnus illustration torde inte ge en representativ bild av det dåtida fisket, men ännu på 1500-talet synes laxfiske i Kukkola ha bedrivits med ljuster och håv i forsen, där dock sikfisket dominerade, medan laxfisket främst skedde med flytnot i älven. Mockpator synes ha börjat användas på 1500-talet och på 1600-talet infördes strandpator med lanor som länge använts i finska älvar. Räkenskaperna för Stockholms slott 1557 visar att det i Kemi älv fanns två stora karsinapator och sex *potkupator*.¹ Fiskeställena Potkukivi och Notaniemi i

¹ RA Strödda Kamerala Handlingar, Räkenskaper för salt fisk 1557.

Kukkolaforsen antyder att fiske med mockpator och strandnot tidigt bedrivits i forsen.

Potkupata eller Mockpata där stakanäten bildar ett Y. Foto Ingallill Granlund

Potkupatorna bestod av enkla fördämningar vinkelrätt mot strömmen med ett nät fritt drivande några meter rakt ner från patan varefter det böjdes uppåt mot patan och bildade en krok (*mukka*). Försök synes tidigt ha gjorts att införa denna patutyp i Korpikylä där fiskelängden 1560 förutom kolkfiske med 2 notar upptar 4 vångenät och en stakagård med 2 nät.² Vid sommaringet i Torne socken 1561 dömdes Nils Larsson Haaepa och Olof Anundsson Saukkola i Korpikylä till 40 mark i böter för att ha byggt en laxgård i förbud. Därefter upptas inte längre någon stakagård – potkupata – i Korpikylä medan vångenäten behölls.

Gustav Vasas kamerala nit leder till att uppgifter om det tidiga fisket bevarats. Räkenskaperna 1539 visar att bönderna för fisket i Torne älv erlade 4 tunnor

² SAOL vånge = inringat område. Torde ha avsett en karsinapata.

stadgelax och 9 tunnor tiondelax. Fisket med håv i forsen synes ha undgått beskattning. Fem år senare hade stadgan höjts till 24 tunnor lax och tiondet var 13 tunnor. I början uttogs tiondet under de fem veckorna mellan pingst och Margaretadagen. Prästen i Torne fick tiondet från första veckan medan Kungl. Maj:t fick tiondet för följande veckor. 1553 fick Kronan 45 ½ tunna i tionde medan 9 ½ tunna tillföll prästen. Detta indikerar att fångsten mellan pingst och Margaretadagen detta år torde ha uppgått till drygt 550 tunnor salt uttagen lax eller 11000 laxar. Med tanke på att fisket bedrevs även före pingst och efter Margaretadagen torde fångsten detta fiskrika år varit avsevärt större.

Tiondelängderna antyder att fångsten varierade kraftigt år från år under 1500-talet. Huvuddelen av tiondet lämnades av byarna mellan Korpikylä och Suensaari. 1557 var tiondet för byarna norr om Korpikylä endast 5 tunnor medan byarna nedanför lämnade 21 ½ tunna i tionde. Året därpå började tiondet uttas mellan pingst och Bartholomeidagen vilket ledde till högre beskattning. Redovisad ökning i fångsten kan delvis bero på att kronan börjat övervaka fisket samt att prästen tillsatt tiondekontrollanter vid fiskeplatserna. Ökade skatter var dock impopulära vilket fick bönderna att undanhålla delar av fångsten trots kronans och kyrkans kontrollanter. Bönderna stöddes i sin protest av den förre lappfogden Lars Henriksson i Vojakkala som när den nye kyrkoherden Martinus Wargius tillträdde tubbade bönderna att sluta erlægga tiondet.

Den 20 augusti 1628 meddelade Martinus Wargius i ett brev till riksrådet Johan Skytte att då tiondefogden i Norrland kommit till Torne för att uppbära tiondet hade *en orolig man här i socknen, benämnd Lars Henriksson, fordom lappmarksfogde, gjort allmogen motvillig och utlovat att han sådant till intet göra vill och har nu rest till Stockholm till er för att bedja att tiondet inte skall räknas som påbjudits.*³ Wargius bad Skytte agera så att myteriet inte skulle få framgång. Han meddelar också att Lars Henriksson fått frihet på livstid för sitt hemman och därför inte anser sig behöva erlægga tionde men tillägger: *Gud vet vad han Kungl. Maj:t och kronan för tjänst har gjort utom med svek och osanning det slagit under sig en stor del både i jord, fiskevatten och annan egendom mer än han själv är fullsutten uppå.*

Enligt Wargius hade Lars Henriksson inbillat allmogen att de inte behövde lämna något tionde för laxfisket eftersom Skytte då han senast var i Norrland skulle ha inneslutit tiondet som prästen och kronan borde få i den stadgelax socknen lämnade. Därför hade allmogen vägrat att lämna laxtiondet till kyrkoherden. I samband med resan till Stockholm synes Lars Henriksson emellertid ha avlidit. Den planerade uppvaktningen av Skytte uteblev och prästen kunde kommande år återuppta inhöstandet av laxtiondet. Konflikterna med bönderna fortsatte dock återkommande vid häradstingen.

³ RA, Kammarkollegiet, Kansliet EIIa:26, 1628, Inkommande suppliker f. 65-66.

Håvning av lax och sik i Kukkolaforsen

Kukkolaforsen var särskilt lämpad för fiske med håv *lippokalastus* en teknik som torde ha införts från södra Finland. Redan på 1400-talet nämns att man i Kumo älv fiskar med *glipa* som var den gamla svenska benämningen för håv. Glipa gav upphov till det finska ordet *lippo*. När laxen och siken simmade upp för den strida forsen söktes etappvis lugnare vatten bakom stenar eller i gropar. För att skapa dessa bakvatten makades under lågvattenståndet stenar ihop så att bakströmmar bildades. Med tillmakning - bränning - skapades håligheter i klippbotten vilka blev goda viloplats för laxen och siken. Islossningen kunde också leda till att fiskegropar skapades. Keksi anger i sitt kväde om den svåra isgången 1677 hur Vojakkala gynnats: *Vojakkala voiton tunki, Kalajuovat hyviks' kaivoi. Lohta niistä lohaistiinki. Sitä pyyhiin, sitä syötiin*. På den östra sidan av älven, där kungsådran låg nära älvstranden, behövde man vid lågvatten endast bygga ut kortare bryggor – krenkkut – för att nå ut till strömmen. På västra sidan var det däremot nödvändigt att bygga längre bryggor för att komma ut till fiskeställena, men håvning utfördes också från båtar ankrade i forsen.

Då vattenståndet ännu var högt på våren började lax och sik söka sig mot källvattnen för att leka. Fiskarna kom vanligtvis i tre avgränsade storstim som hade olika benämningar. Den första laxen som kom när tjälen ännu låg i marken benämndes *kirsikala*. I början på sommaren kom *kesäkala* och de feta laxarna i augusti benämndes *jokkalo*. Efter islossningen började de första *jääsiikat* att tas i håven, men den mest givande fångstperioden var mellan Jakob- och Larsdagen då feta storsikar gick till. På senhösten togs återvändande mager *laskusiika* eller *sapakkasiika* som den också nämndes. Ulrik Grapes och Oskar Tigers kartering av fisket i Kukkola på 1880-talet namnger 11 håvplatser på östra sidan av älven vilka från norr till söder benämndes: Laitakivi, Hyöky, Kivenalusta, Paonalusta, Pitkäjärvensuu, Sarenlaaka, Potkukivi, Ankkuri, Juovansuu, Pitkäkrenkku, Alakrenkku eller Valkamaa.⁴

Eftersom kronan länge avstod från att taxera forsfisket är källmaterialet begränsat för tiden fram till 1700-talet. För att kompensera kronan för fisket av lax med håv i forsen utökades på 1560-talet laxtaxan med ½ tunna. Uppgifter om siktiondet framgår dock inte av de tidiga fiskelängderna.

Kolkfisket

Sedan Kukkola by etablerats torde samfällt kolkfiske med flytnot ha börjat bedrivas.⁵ På 1500-talet bestod noten av upp till 250 meter långa laxnät. Investering i nät, båtar och behovet av folk gjorde att bönder i byn gemensamt

⁴<https://www.suomenkalakirjasto.fi/wp-content/uploads/2016/05/Siiianlippoaminen-Tornionjoella-Vilkuna-1940.pdf>

⁵ De lapska goldå för drivnät har samma betydelse som de finska kolk.

drev detta fiske där varje rök ursprungligen hade en andel. 1559-års fiskelängd visar att laxfisket bedrevs med 4 notlag med 4 namngivna bönder i varje kolk som vardera lämnade $\frac{1}{2}$ tunna skattelax och $\frac{1}{2}$ tunna tiondelax. Längden uppger vidare att Vinik Henriksson i Toivola tillsammans med Erik Nilsson Harri brukat en not för småfisk som gav 8 lispund och räntade 1 lispund abborre. 1560 uppges att 39 bönder i Kukkola by med 2 notar fick 20 tunnor lax och lämnade 2 tunnor stadgelax och 2 tunnor tiondelax. Uppgifter om tiondefisken saknas därefter vilket gör det svårt att uppskatta fångstens storlek.

Laxtaxan som på 1560-talet höjts med en $\frac{1}{2}$ tunna lax för *sikfisket* höjdes till 3 tunnor på 1570-talet för att på 1600-talet höjas till 4 tunnor. 1692 ökades taxan till 4 tunnor och 7 lispund då fisket börjat bedrivas dels med 4 kolkar $\frac{1}{16}$ mil ovanför forsen, dels med 4 kolkar i Matosaariådran $\frac{3}{4}$ mil från forsen. Sedan Övre Kukkola bebyggts torde behovet av ytterligare fiskeplatser ha lösts genom utnyttjandet av älvådran vid Matosaari. Karungiborna försökte förgäves stoppa detta fiske med hänvisning till att det inkräktade på deras fiske vid Mustasaari. Då kolken inte drogs i kungsådern ansågs den dock inte inkräkta på Karungiborna som drog sin kolk från Rauvala till sydspetsen av Mustasaari.

Kolkfiske i Karungi på 1950-talet. Foto Pentti Myllymäki.

Den 5 mars 1713 beslöts vi häradstinget att aveln från kolkfisket i Kukkola, som tidigare fördelats efter röktal, skulle börja fördelas efter varje gårds mantal. Fisket skulle fortsatt bedrivas med 8 kolklag där varje kolklag svarade för 1 $\frac{1}{2}$ mantal. Protokollet från häradstinget lyder som följer:

Samtliga grannar i Kukkola by lät inför rätten inleverera en föreningsskrift upprättad av den 3 mars 1713, att såsom det varit någon tvistighet samma byamän emellan angående kolkkastandet så har de nu kommit överens om att 8 kolkar skall dragas i deras byalag och fiskebruk varandes till var kolk lagda vissa grannar och deras namn därpå anförda till vart kolklag med utfästade att var i sitt kolklag skall hålla därtill vid makt försvarligt och dugligt folk, goda och försvarliga nät och båtar, vilket som nu allenast de närvarande Kukkolaborna mände tillstå, och sålunda sinsemellan och med varandra överenskommit, utan och rätten befann samma deras förening vara på lag grundad i det att de dela aveln efter som de drar skatt och tunga i byn varefter de och kolklagen jämkat, att 1 ½ mantal var på vart kolklag indelt, och alltså allt sådant ländes dem samma bygrannar till eget bästa gagn och nytta samt grannsämja och endräktighet lika hållande vilket allt var ad notam taget och ad acta fört vederbörande grannar i Kukkola samt deras barn och efterkommande till framgent rättelse och efterleverne och samma deras föreningsskrift in quantum de jure härmed adproberat och stadfäst.

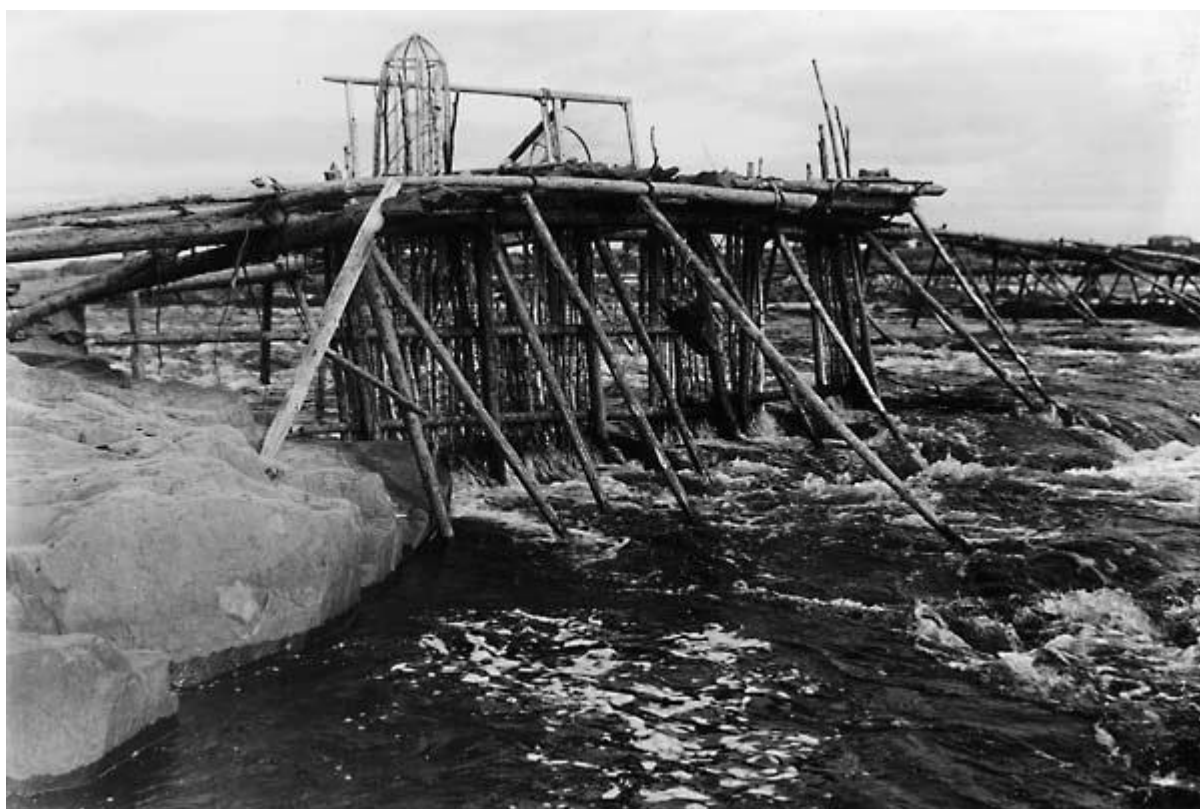
Vid sommartinget den 29 juli 1713 anklagade kyrkoherden Henrik Forbus Kukkolaborna Lars Viniksson, Erik Johansson Erkki, Johan Andersson Kårvi och Anund Mickelsson Liisa för att de den 8 juli försökt dölja sin fångst för tiondekarlen Per Persson Hemphälä. De hade dock senare betalt tiondet, men kyrkoherdens fullmäktige klockaren Christian Jacobsson menade att många andra också försnillade tiondet. Han krävde att de skulle visa *den välsignelse de få i båtarna av kolkarna* för den fullmäktige kyrkoherden har i varje by och inte ro förbi tiondebodarna och försöka undansticka en del av fångsten. Klockaren medgav dock att de citerade bönderna betalt till honom 1 ½ lispund lax. Rätten konstaterade att kolklaget denna gång betalt tiondet och att det inte kunde bevisas att de försnillat något. Försättningsvis skulle dock kolklagen vara förpliktade att uppvisa fångsten vid tiondeboden när de återvände från kolkandet och alla avsteg från denna regel skulle resultera i böter på 10 daler.

Vid sommartinget 1713 drogs också upp en tvist mellan Nils Hindersson Pasu, Jöns Olofsson Kallio och Hans Hansson Kieri som på samtliga österbyggares vägnar kände mot Henrik Andersson Laiti och Nils Hansson Matti svarande på västerbyggarnas vägnar bestående däri att österbyggarna besvarade sig över att västerbyggarna med *stödjande och kullet kastande* in under deras strand och pator sig intränger till östra sidan, trots att det är lagligt avgjort att vardera sidans åbor skall förbli vid sina fisken och förmåner vid sin strand. Mot detta hade svarande intet att invända annat än att de menade att de skulle vara berättigade att *stödja* på vilken sida de behagar.⁶

⁶ SAOL stödja = med ljuster hugga fisk

Efter rättens noga övervägande blev resolverat att i anseende till konfirmationen mellan dessa byar den 28 juli 1683, att vardera sidan äger sina vissa patuställen på sin sida, så bör ingen sida tränga sig med stödjande under den andres strand eller pata, utan i denna aktivitet hålla sig vid var sin strand. Men som *kullet varpen* eller kolkandet efter småfisk uppges vara sedan gammalt brukat av västerbyggarna och det ute på djupet där de ännu kasta sin *kullie* eller småkolk så *beror därvid till dess de å bägge sida taga gode män av rättens medel som kunna besiktiga huru med det stället är beläget samt djupet och lägenheten därav måtte och sedan med viss berättelse där inkomma varpå rätten och sin dom och slut efter sakernas beskaffenhet i detta mål fattar.*

Patufisket

Strandpata med lanor i Kemi älv

Patufisket i Torne älv synes ha initierats av Eskil Andersson Ruut som 1566 blev kyrkoherde i Torns socken. Han var tidigare kyrkoherde i Kemi där kyrkobordet drev patufiske. Herr Eskil med sonen länsmannen Israel Eskilsson uppges på 1580-talet innehaft en pata på Björkön. Efter kyrkoherdens död började den brukas av länsmannen och klockaren i Torne socken. Den nye länsmannen Abraham Larsson flyttade i mitten av 1610-talet patan till Pitkäniemi och utvidgade den till tio *krenkar* med yttersta pålen där djupet i älven var 6 ½ alnar. Sockenmännen ansåg att patan försämrades fisket

uppströms och krävde att den förbjöds. Klagomålen avvisades dock av landsfogden vid sommaringet 1616. Abraham Larsson seglade därefter till Stockholm för att uppvakta Gustav II Adolf i syfte att få ett stadfästelsebrev på patan vilket resulterade i ett konfirmationsbrev daterat den 28 oktober 1616.

Gustav II Adolf meddelade i ett brev den 28 oktober 1617 *att ingen fick ta sig mer välde till att bygga i älvarna än honom borde och av kungen var efterlåtet*. Sockenborna som hävdade att pator skulle ruinera kolkfisket trotsade förbudet och började anlägga egna pator. I den första laxfiskelängden 1638 upptas bara fyra pator i älven, men domböckerna antyder att fler fanns redan i början av 1600-talet. Fördelarna med pator ledde till en snabb ökning vilket föranledde landshövdingen att den 9 juli 1649 kräva en översyn av alla pator från älvmynningen till Korpikylä. Då fanns utöver strandpator med lanor också den vidsträckta Hevospatu uppförd av Kukkola byalag. Beslut fattades nu att inga fler pator skulle få utslås utan skriftliga godkännanden av sockenmännen i Neder- och Övertorneå socknar. Följande godkända pator upptogs 1649 i Kukkolaforsen räknat från söder och norrut:

Saukola om 33 famnar på östra sidan av älven
Haavinlaaka om 24 famnar på västra sidan av älven
Ritaniemi om 23 famnar på västra sidan av älven
Märksten om 8 famnar mitt i älven
Kosinkastu om 8 famnar på östra sidan av älven
Tokenniska om 10 famnar på östra sidan av älven
Kurunen om 3 famnar på västra sidan av älven
Hevospatu om 40 famnar och Karipatu om 48 famnar på västra sidan av älven
Kurunen hålla pata om 2 famnar på västra sidan av älven.

Tvister om fiskerätten

Rätten till fisket i älven och i forsen resulterade i återkommande tvister. Vid häradstinget 1665 krävde några Kukkolabönder, troligen bosatta på de större gårdarna, att laxfisket i byn skulle börja brukas efter mantal och inte efter röktal. Beslutet blev dock att fisket fortsatt skulle brukas som i urminnes tid då alla i byn svarade för knektlegan som utgick efter röktalet.

Försök gjordes också att begränsa fiskerätten för nyinflyttade. Jöns Henriksson Rautio som anlagt sitt hemman 1659 besvarade sig på tinget den 12 augusti 1667 över att hans grannar trängt ut honom från en pata han varit med om att uppbygga men sedan blivit sjuk vid fisketiden. Kukkolaborna hävdade dock att han som var född i Savolax, och inte var Kukkolabo, egentligen inte borde ha någon del i fisket. Nämnden beslöt dock efter det 25 kapitlet i jordabalken, som

anger att den som äger land äger ström, att grannarna *per quotam* skulle ge Rautio sin andel om han betalade dem för omaket de hade haft med fisket.

Uppenbarligen var byamännen inte beredd att frivilligt släppa in utbölingen trots att han var gift med Margareta Viniksdotter. 1668 kände 7 bönder i Kukkola åter till Jöns Henriksson som ville tränga sig in i en laxpata i forsen som de uppgav att deras förfäder lagt ner stort arbete på för att anlägga. Jöns Henriksson som för 2 år sedan hade börjat köpa upp ägor, vilket gjorde att han nu skattade för $\frac{1}{4}$ mantal, ville därför som alla andra i byn delta efter mantal i det allmänna fisket. De 7 bönderna hävdade dock att deras pator inte tillhörde hela byn som bestod av 30 bönder. Beslutet blev till slut att Jöns Henriksson skulle få bruka den allmänna bypatan men han skulle inte få någon andel i de arvepator de 7 personerna innehade.

Några Kukkolabor klagade åter 1676 över att de inte fått del i några i forsen nyutslagna pator efter deras skatt i enlighet med landshövdingens resolution den 19 juni 1675. Sedan det framkom att vederparterna av gammalt köpt och ägt patorna enskilt beslöts dock att det som av gammalt varit enskilt ägt inte skulle komma under allmän bydelning.

Den 23 maj 1678 framkom vid häradstinget att flera pator i älven inte utgjort någon taxa till kronan trots att de brukats i lång tid. Bland patorna som underlåtit att erlægga taxan nämndes *Kurunen* pator och *Kurunen Hälla* pator brukad av Mickel Hindersson (Harri) och Lars Hindersson (Lauri) samt Mickel Hinderssons pator - *Mikon kivi pator* - som han brukar själv. Taxan sattes till 1 lispund lax per pator

Den 23 juni 1683 drogs vid häradstinget upp en ny stridighet där 20 bönder, vilka hade sina pator och rättigheter på den västra sidan av älven, hävdade att deras fiskeställen vara mycket sämre än de som deras vederparter de 12 Kukkolaborerna på östra sidan brukade. Anledningen uppgavs vara att älven på västra sidan somliga år uppfylldes av högt vatten så att de inte kunde slå ut eller nyttja sina pator vare sig på våren eller på hösten, men på den östra sidan låg inte bara Kungsådran som aldrig har överflöde eller brist på vatten utan de kunde också flytta sina pator närmare land vid högvatten och sätta dem längre ut vid lågvatten. Den östra sidan hade dessutom bara 4 mantal och $\frac{1}{3}$ del av laxtaxan emot västra sidans 8 mantal och $\frac{2}{3}$ delar i taxan.

Västerbyggarna anhöll att antingen få gå i lika lott och delning i allt fiske med österbyggarna eller att dessa skulle få skatten ökade med 2 mantal vilket de på östra sidan dock inte ville gå med på. Österbyggarna hävdade att man i forna tider, då inga pator funnits på någon sida, endast brukat håvställen. Sedan man den 9 juli 1649 ingått en förlikning om patuställena hade de sedan klanderlöst

brukats i god sämja av byborna. Nämnden beslöts till slut att var och en behåller sina vanliga pator och fiskeställen på den östra och västra sidan men eftersom de på den östra sidan har ett något bättre fiske skulle de svara till halva taxan av de 4 ½ tunna lax som hela byn utgör. Vidare beslöts att bonden Per Nilsson Husa fortsättningsvis skulle vara i lag med de på den östra sidan.

Den 3 juli 1685 drogs en tvist upp på tinget om *Pålttu* patan - *polto* uppges i domboken betyda hinder - på den östra sidan av forsen.⁷ Patan som slogs ut emot det största fallet påstod överbyggarna vara dem till hinder i farvattnet. Kronans befallningsman och några ur nämnden hade dock efter studium funnit att patan vid högvatten kunde utslås till 14 famnars längd. För båt fartens skull fick den dock inte gå längre ut på älven än till den stora sten som fanns där. Då skulle patan varken hindra båt fart eller fiskens uppgång som väster- och överbyggarna inbillat sig. Det beslöts därför att Polto patan herefter kunde utslås som tidigare av ålder och brukas för den vanliga taxan 14 lispund lax.

Vid häradstinget 1686 påpekade laxgårdsinspektorn rådmannen Christoffer Jönsson i Torneå att åtskilliga bönder i socknen utslagit laxgårdar och pator som inte var taxerade. Förhör och rannsaking skulle därför ske med 1) Per Nilsson Husa angående en pata vid hans strand, 2) Jacob Olofsson Lähdet om hans pata vid Mustaranta, 3) Josep Eriksson Franki om hans pata vid Kallioniemi, 4) Henrik Larssons Kerttu om hans nya pata, 5) Fräkila sönerna angående den nya patan *Pajun Alainen* och med 6) tolvman Olof Hansson Mäki om hans laxpata vid Kukkola älv. Eftersom det bestämts 1649 att inga pator skulle få slås ut utan godkännande av Neder- och Övertorneå sockenmän underkändes dessa pator.

Också håvfisket i Kukkola var tidvis föremål för kontroverser. Innan pator börjat brukas i forsen hade bönder i Nedervojakkala haft rätt att under höstarna bedriva sikfiske i forsen. Vid vintertinget 1691 krävde Benjamin Eriksson i Nedre Vojakkala att som tidigare varit brukligt få håva i lag med Olof Hansson Kieri och hans grannar. Tolvmannen Hans Larsson Pakkainen informerade då att Kukkolaborna innan man börjat fiska med pator godvilligt låtit Nedervojakkalaborna fiska sik om hösten, men sedan byarna börjat med patuställen hade sikfisket konserverats under Kukkolabornas byrätt. Andra byar hade således inte längre någon rätt att idka håvfiske i Kukkola.

Vid häradstinget i mars 1695 besvärade sig Jacob Jacobsson Husa, Johan Ersson Styrman, Erik Andersson Hooli och Nils Jonsson Pasu över sina grannar på den östra sidan av älven Hans Olofsson Kieri och Olof Hansson Mäki angående laxfisket i forsen på östra sidan. De krävde att få njuta sin lott i proportion till sin skatt. På grund av att deras hemman under krigen inte haft någon manshjälp hade änkor och barn som funnits på hemmanen inte kunnat sammanhävda fisket.

⁷ De lapska buoddo för fördämning har samma betydelse som polto.

Hans Olofsson och Olof Hansson hävdade dock att de lagt ner stort arbete på att bränna berget i forsen och också gjort andra insatser för att utveckla fisket. De föreställde därför två gamla och ärliga män i byn Lars Henriksson Harri och Henrik Viniksson Viinikka som med ed uppgav att de aldrig hört att de klagandes hemman någonsin haft någon del i nämnda forsbruk. Kieri och Mäki fick därför behålla och bruka fisket som de alltid tidigare gjort.

Vid häradstinget den 1-3 mars 1704 avhandlades tre olika tvister som dragits upp av Kukkolaborerna. Den första tvisten rörde Karinpatto och de klagande utgjordes av den ena delen av laga brorskapet i Kukcolas västra byalag nämligen Erik Johansson, Lars Pålsson, Henrik och Anund Mickelsson, Nils Josepsson, Per Jönsson, Nils Nilsson, Johan Andersson, Mats Matsson, Nils Hansson och Henrik Ersson. Deras motparter var Henrik Larsson, Per Johansson, Per Persson, Lars Winiksson, Jöns Jönsson, Nils och Henrik Fräki, Per Hinderesson, Henrik Olsson, Nils och Henrik Alamaa, Josep och Olof Frankki samt Jacob Olsson.

Väenpato eller Hevospato i Kukkola. Foto Ingalill Granlund

De klagande ansåg att motparten denna sommar förfördelat dem i Kari patan som av gammalt tillhörde deras laga brorskap. Mot detta hävdade Henrik Larsson och Per Johansson med sitt laga brorskap att samma pata tillhörde samtliga i västra laga brorskapet och inte bara det ena lagbrorskapet. Vid förhandlingen framkom att Karipatan i forsen av begynnelsen varit en sikpata, där man nu börjat fiska lax. Dessutom hade de båda laga brorskapen haft var sina egna pator. De käre hade *Kentänkorva*, *Haavinlaaka*, och *Ritaniemi*, medan de femton svarandena hade *Saukola* som de efter skatten brukat var dag. Hevospatan och Vähäkorva pata hade dock hela västra byalaget haft i lag och brukat efter skatten.

Bruket av såväl enskilda som gemensamma pator på västra sidan uppgavs ha lett till stor förvirring och oreda samt en och annan villervalla. Nämnden beslöts därför att västra byalaget härfter skulle bruka alla tvistiga pator på samma sätt som Karipatan vilka dessa parter brukade varsitt dygn. Det beslöts också att alla i byn fortsättningsvis skulle vara med och skaffa fram virke och hjälpas åt med att slå ut patorna och sedan gemensamt ta upp virket. Eftersom alla inte var lika flitiga bestämdes att den som inte deltar i arbetet eller skaffar fram virke mister sin lått och andel så länge han inte tillfyllest betalt och ersatt dem som sett till att patuverket fullkomnades. För att se till att beslutet efterlevdes beslöts att till byns uppsyningsmän och föreståndare för fisket utse: på den ena sidan Lars Pålsson Paavo och Erik Johansson Kärppä samt på de andra delägarnas sida: Henrik Andersson Laiti, Henrik Larsson Niki och Per Johansson Harri.

Den 3 mars 1704 bestämdes vid häradstinget att Hans Hansson Närä i Kukkola skulle få bruka Notakorva i Alamankorva samt Potkukivi under sitt eget hemman trots klagomål från Olof Hansson Kieri. För beslutet stödde sig rätten på en attest av 5 grannar i byn att fiskeställena av urminnes tid lytt under Närä.

Den 26 juli 1706 besvärade sig Olof Hansson Mäki och Frans Larsson Franti med deras 10 grannar och intressenter över deras grannars, Josep Hansson Niskala och Hans Hansson Närä, laxpata benämnd Notakorva. De klagande över att de svarande tillvällat sig samma fiskeställe dem till stort men och prejudice eftersom det är beläget i forsen mellan deras taxerade fiskeställena. Notakorva brukades mest efter småfisk, men vid högvatten kunde där också fångas lax.

I rättens gunsträttvisa omdöme ställdes därför att avgöra om en sådan ny otaxerad pata bör få idkas av dem; *varemot svarandena anhålla och påstå att få samma plats för sig orubbat behålla den de och deras förfäder i långan tid nyttjat och uppbrukat och stort arbete därpå nedlagt med stenars avbrännande i forsen innan det kommit till något bruk havande och eljest dessa klagande deras vederparter som de föregiver, och flera grannar sådana små fiskepator, vilka de*

för sig till förskilt nyttja bruka. Nämnden beslöt att en ny laga syn skulle göras innan något beslut skulle tas om Notakorva patan.

Den 8 mars 1711 drog Henrik Henriksson Aunis med samtliga sina grannar österbyggarna åter upp ett käromål mot Hans Hansson Närä och Hans Josepsson Niskala angående *Notakorva* patan, vilken de påstår är så nära inpå forsen att den må läggas till samtliga grannars nytta. Sedan Hans Närä uppvisat häradsrättens resolution av den 4 mars 1704 och landshövdingens immission av den 12 oktober 1707 kunde rätten inte göra någon ändring förrän en vederbörlig syn gjorts över huruvida patan är byamännen till skada eller inte. Närä och Niskala fick dock rätt att bruka patan fram till dess att det kan visas att den är kändena till förfång. Det framgår dock inte av domböckerna hur tvisten löstes.

Vid sommaringet 1715 anklagades Erik Andersson Hård och Jacob Jacobsson Husa i Karungi - hemmanen skattade tidvis under Karungi - med sina intressenter Lars Samuelsson Fräki, Henrik Nilsson Fräki, Vinik och Per Hindersson Kerttu i Kukkola för att ha utslagit sin vårfiskepata i Koivuranta på östra sidan om Karungiträsk allt för långt ut i älven. Detta skulle ha lett till att Mustaranta patan förfördelades. Eftersom Koivuranta pata intygades av ålder ha slagits ut för småfiskebruk fick den även fortsättningsvis slås ut till 25 famnar.

Vid sommaringet den 29 juli 1718 föregav samtliga Kukkolabor på västra sidan att Mikonpato som Lars Viniksson och Nils Hansson Matti fått landshövdingens resolution på för laxfiske tillhörde samtliga Kukkolabor. Lars Viniksson och Nils Hansson uppgav dock att patan legat under deras hemman av urminnes tid vilket skulle framgå av uppbördslängden. Patan var dock inte utslagen de år vattenståndet varit hög utan brukades då enbart för vårfiske efter harr och sik. Rätten beslöt att denna sak skulle remitteras till en laga syn och att svarandena med skäl och vittnen skulle visa att den av ålder legat under deras hemman och att den inte var de andra till hinder varpå rätten skulle döma i saken.

Enligt byamännen på den västra sidan stod inte patan där den borde stå och störde därför den stora patan nedanför vid namn Vähäkorva. Vidare påstods att Mikonpato inte av urminnes varit under Lars Vinikssons och Nils Hanssons hemman. Rätten fann likväl att distansen mellan patorna var 69 famnar och att *Mikon kivipato* nu var 11 famnar lång men när det var högvatten slogs den ut till 30 famnar vilket inte synes vara byns nedanför liggande pata i någon del till men och förfång. Vidare konstaterades att patan brukats i över 60 års tid först av Lars Vinikssons och Nils Hanssons förfäder och sedan av dem. Det befanns vidare att på Mickels stenpata var en särskild taxa till 1 lispund lax men att patan inte kunde brukas *när stor flod och mycket vatten är*. Alltså blev av rätten bestämt att Lars Viniksson och Nils Hansson är berättigade att bruka Mikonpato som de

haft sedan urminnes tid och deras vederparter bör i ett för allt bestå uti rättegångsexpenser 15 daler kopparmynt.

Vid sommartinget i juli 1719 kårade prosten magister Forbus mot Nils Hansson i Kukkola som inte skulle ha levererat det tionden som varit honom ombetrott att uppbära och emottaga av samtliga grannar i Kukkola forsfiske på västra sidan. Till bevis refererade prosten till Kukkolaborernas bomärken uppskurna på en karvstock utvisande att 1) prostens tionde 1717 skall av Laitis kolk varit 16 lp färsk lax, och utav forsen 17 lp 7 marker färsk lax på Hindrik och Knut Alamaas fiskedagar. 2) Av Frankens kolk 12 lp färsk lax. 3) Av Kauppis kolk 16 lp. 4) Av Anund Liisas kolk 17 lp färsk lax, likaledes av forsen efter tolvman Laits berättelse 17 lp.

Prosten kallade till vittnen samtliga grannar i dessa fisken efter vilkas berättelse prostens tionde antecknats på en sedel och begärande att dessa grannar måtte edligen höras. Nils Hansson inte bara nekade sig ha uppburit så mycket av sina grannar, utan protesterade också och vräkte samma vittnesmän, som rätten befann vara inte bara hans angivare utan också hans avunds- och vederdelomän eftersom de för rätten hade en osliten aktion om ett patufiske i samma Kukkola fors. Nils Hansson krävde att kolkmästaren i var kolk skulle avhöras som edligen vittnen. Därefter kallades Erik Eriksson från Anund Liisas kolklag, som efter avlagd ed intygade att utav den kolken hade år 1717 fallit i prostens tionde 17 lp färsk ouppgjord lax, som allt uppvägs till Nils Hansson, undantagandes en gång då han genom delning mottagit tiondet.

Vidare intygade Lars Samuelson Fräki, som var kolkmästare i Frankens kolk, att tiondet samma år uppgått till 9 lp färsk lax, den tid han varit kolkmästare, men vad de 3 lp som skiljer vidkommer, kan han intet säga om, eftersom han en tid varit borta från kolken, dock har hans kamrater bett honom uppföra 4 lp till, men han ej velat göra det utan allenast satt upp 3 lp emedan han ej alltid varit tillstädes, havandes alltså därom ej vidare besked och vetskap; vilket deras anförda vittnesmål blev för dem uppläst och saken uppskjöts till nästa dag så att också de andra kolkmästarna som inte var närvarande kunde inkomma.

Den 30 juli inkom prostens måg skolmästaren Magister Fougth med en begäran att Anders Henriksson av Laitis kolk och Pål Larsson av Nils Hanssons kolk, bägge kolkmästare, måtte edligen avhöras. Anders Henriksson berättade efter avlagd ed att utav förberörda kolk år 1717 fallit 17 lp färsk och ouppgjord tiondelax, vilket han på sin skäls salighet bedyrade. Men Pål Larsson som var kolkmästare i Nils Hanssons kolk kunde inte med tryggt samvete avsäga sin ed, emedan han ej alltid varit tillstädes, utan hans bror ibland, och han därför ej kommit att uppteckna aveln på karvstocken. Då kolkmästaren i Kauppis kolk hade dött kunde den ej rannsakas varför protokollet blev uppläst och vidkänt.

Den 31 juli infann sig åter prosten magister Henrik Forbus och påstod att han saknade 3 tunnor färsk lax i tionde för 1717 som han efter vittnens edliga avhörande sade sig tillkomma. Han ingav efter rättens begäran en sedel enligt vilken han uppger sig sakna 3 ½ tunna lax för 1718 samt också 3 tunnor för vart år 1714, 1715 och 1716 vilket uppgår till 9 tunnor lax. Dessutom tillkommer 2 tunnor sik för 1718 och sammanlagt 2 tunnor för vart och ett av de 4 åren år vilket uppgår till 8 tunnor sik. Nils Hansson uppvisade då en sedel på vilken han uppfört hela byns avel för 1717 till 40 ½ tunna salt lax. Av detta hade han till prost i tionde levererat 4 ½ tunna salt lax vilket han ville få edligen bekräfta. Då prosten menade att hans påstående inte skulle bli behörigt uppmärksammat av rätten som favoriserat Nils Hansson i många mål förbehöll han sig *beneficium juris* (förmånsrätt) att få andra sina *gravamina* (klagomål) och andra skäl i den Höglovliga Hovrätten. Han krävde därför att rätten inte skulle avge någon dom i detta mål innan svar hade erhållits från Hovrätten. Hovrättens utslag i tvisten har inte återfunnits.

Kartering av laxpator i Torne älv 1741

Lantmätare E Hackzell gjorde 1741 en kartering av laxpatorna i Torne älv och angav samtidigt hur fisket utvecklats sedan 1649. Samtidigt blev antecknat att Kukkola by innehar och brukar $\frac{1}{16}$ mil ovanför forsen 8 stycken kolkar, och även ett lika antal i Matosaari ådra vid Karungi by $\frac{3}{4}$ mil ifrån forsen vilket allt ligger under den av denna by gående taxan som efter taxelängden uppgår till 4 tunnor och 7 lispund salt lax. Han anger vilka pator som anlagts och vilka som var ägare. Kukkola bys pator numrerade från söder till norr var som följer:

- Nr 60 **Märkstens** pata som tilhörde Kukkola övre byalagvar 1741 inte utslagen men upptas i 1649-års patulängd till 8 famnars längd.
- Nr. 61 **Notakorva** hade avhäradsrättens och landshövdingens givna stadfästelse givits Hans Hansson Närä att brukas ifrån en med kronomärke försedd sten till 23 $\frac{1}{3}$ famnars längd.
- Nr. 62 **Poltonpato** eller **Poltonkorva** tillhörig Per Josepsson, Olof och Knut Olofsson, Hans Närä, Nils Kallio, Olof Palo, Elias Styrman, Per Pouto, Nils Styrman, Lars Josepsson, Per Nilsson och Frans Larsson efter 1649-års patulängd efterlåten samt efter 1685-års beslut till understöd i byns gemensamma taxa till 14 lispund lax. Patan utslås 19 $\frac{1}{3}$ famn från den kronomärkta stenhällen till Pasikari grund och sedan till den på västra sidan av grundet med krona märkta stenen 12 famnar. Därifrån sträcker sig patan 14 famnar ut i forsen. Totalt 45 $\frac{1}{3}$ famnar.
- Nr. 63 **Tokenniska** innehas av samma ägare som 62. Patan är inrättad mellan fasta landet och en i forsen liggande berghäll till en längd av 32 famnar.

- Nr. 64 **Saukola** tillhörande Kukkola västra byalag har på många år inte utslagits men önskas nu åter upptas. Patan utslås från en kronomärkt sten 28 famnar.
- Nr. 65 **Kentänkorva** tillhör Kukkola västra byalag med en av gammalt tillåten längd på 10 famnar.
- Nr. 66 **Haavinlaaka** tillhör Kukkola västra byalag utslås 24 famnar från en sten i forsen.
- Nr. 67 **Ritaniemi** tillhör Kukkola västra byalag och är av samma beskaffenhet som 66. Blir från en kronomärkt sten 6 alnar från vattnet utslagen 29 famnar.
- Nr. 68 **Vettänenä** eller **Savihautä** tillhör Kukkola västra byalag som 1676 lagfästs under byns gemensamma taxa som i längd bör innehålla $16 \frac{2}{3}$ famnar och var nu en sten $10 \frac{2}{3}$ famnar från vattugången liggande och med kronmärke tecknad och till rättelse utställd $27 \frac{1}{3}$ famnar.
- Nr. 69, 70 **Hevos** och **Kari** pator (även benämnd **Väenpato**) tillhörig Kukkola bys västra byalag och av uråldrig tid brukad på det stället var den nu inrättad befanns samt uti 1649-års längd anförts, hållandes den förra in till Välikari grund 40 famnar, men från den med kronomärke märkta stenen 48 famnar, och den senare patan ifrån en likaledes med kronomärke tecknad sten på östra sidan av berörda grund liggande $14 \frac{2}{3}$ famn vilket med grundets bredd på $22 \frac{2}{3}$ famnar ger en längd av $85 \frac{1}{3}$ famnar.
- Nr. 71 **Vähäkorva** likaledes Kukkoloa västra byalag tillhörig och efter häradsrättens dom den 2 mars 1704 tillåten samt under byns taxa slutet befanns nu till 28 famnar var utslagen, men samtycktes dess längd hädanefter ifrån den kronomärkta stenen utslås 30 famnar.
- Nr. 72 **Mikon kivipato** av Nils Hansson och Lars Winiksson efter 1719-års häradsrättsdom den 31 juli nyttjad samt med 1 lispunds taxa ansedd, beslöts att dess mått hädanefter från den kronomärkta stenen skall vara 30 famnar.
- Nr. 73 **Kurusen hällepata** tillhörig Nils Hansson, Hindrik Matsson och Elias Anundsson Liisa erfors tillåten efter 1649-års patulängd till 1 lispunds taxa vara ansedd i taxelängden, samt inom sitt vanliga ställe mellan två berghällar i själva forsen ställd till 2 famnar.
- Nr. 74 **Kurusen** pata tillhörig Hindrik och Jöns Harri, ävenledes efter 1649-års patulängd tillåten och i taxelängden till 1 lispunds taxa observerad, har sammaledes sina oföränderliga märken emellan två hällar i forsen 3 famnar.

Nättingfiske i forsen

Nättingfisket som bedrivs med tinor i forsen påbörjades på hösten sedan lax och sikfisket avslutats. Mycket lite finns omnämnt i akterna om denna verksamhet då den inte var föremål för någon beskattning. Ett fåtal rättsakter ger dock några upplysningar. Den 7 oktober 1730 klagade Lars Vinikssons på att ett

nättingfiske i forsen benämnt *Korjankivi* pata - torde ha varit Kojrankivi – vilket sedan gammal tillhört hans hemmans utnyttjats av. Anders Johansson Korvi påstods från patan hade avlägsnat Vinikssons vånor och satt dit sina egna. Han påstods ha fått 2000 nättingar som sålts för 8 daler per hundra stycken. Viniksson krävde därför att bli kompenserad för förlusten.

Den 18 februari 1731 drogs på tinget upp en tvist mellan Lars Johansson Tapani och Olof Jönsson Kallio om *Walkamakorva* nättingställe på östra sidan av Kukkolaforsten. Olof Kallio uppgavs ha fått sin halvdel i fisket från Jöns Palos skattehemman. Två gamla män vittnade och angav att nättingfisket till hälften legat under Lars Johanssons hemman och brukats av hans far Johan Johansson Regot och före honom av Per Staffansson och Johan Persson. Vidare angavs att Johan Johanssons far, som för tre år sedan avlidit, inte hade velat ersätta Kallio med 6 daler för en gjord förbättring i fisket vilket fått Kallio att överta den påstådda delaktigheten.

Ungdomliga upptåg vid forsen

Vid de stugor som för fiskarna uppfört vid forsen synes en kommer med rusdrycker ha förekommit under fiskesäsongen. 1683 uppgav Erik Johansson Erkki i Kukkola hur några unga drängar av hans grannar rivit upp taket på hans laxbod vid forsen och druckit upp brännvin han förvarade för borgaren Erik Grelsson. Brännvin såldes under fiskesäsongen till dem som fanns vid laxbruket. Olof Jacobsson Hemphälä med sina 5 kompanjoner kunde inte neka till att de i sin fylla och galenskap uppsupit några stop brännvin, men han uppgav att de inte rivit upp taket utan bara brutit upp dörren. Eftersom ynglingarna sett till att ägaren fick tillbaka den mängd brännvin de druckit och förlikts med dem blev de sex denna gång förskonade men sattes under tingstiden i kistan.

Att det inte bara var fiske som sysselsatte de yngre invånarna vid forsen framgår av att kyrkans sexman Jöns Kallio i Kukkola år 1703 lät citera följande bönder och bondsöner som på söndagar och helgdagar fört stort oväsen med fylleri och kortspel om brännvin, öl och tobak nämligen: Johan Ersson Erkki, Per Persson Hemphälä, Lars Hinderesson Laiti, Jöns Hinderesson Rautio, Nils Hansson Lassinmatti, Lars Viniksson och Anund Mickelsson Liisa. De skränande byamännen fick vardera böta 40 mark silvermynt för sitt ofog.

Otryckta källor

Landskapshandlingar för Västerbotten 1530-1630

Länsräkenskaper för Västerbotten 1630-1820

Alatornio kyrkoarkiv 1750-1850

Karl- Gustavs kyrkoarkiv 1784-1900

Karunki kyrkoarkiv 1820-1880

Mantalslängder 1642-1820

Boskapslängder för Nedertorneå socken 1620-1642

Roteringslängder 1621-1640

Riksarkivet Domböcker för Nedertorneå 1620-1749

Kopior av handlingar från svenska Tornedalen hos Riksarkivet i Finland:
Domböcker vid ordinarie ting 1728-1806, Domböcker vid urtima ting och extra
förrättningar 1767-1807, Småprotokoll 1776-1806, Bouppteckningar 1776-1814,
Övriga handlingar 1766-1807.

Riksarkivet Finland: Tornion tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat,
Ilmoituksioiden pöytäkirjat, 1811-1870

Kartor

Lantmäteriverkets arkiv, historiska kartor

Jyväskylän Universitet, historiska kartor